

Com acabarà el capitalisme?

Assaigs sobre un sistema en fallida



institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2017

Aquest llibre es va publicar per primera vegada, en anglés,
en 2016 en Verso, el segell editorial de New Left Books.
Tots els drets reservats

Disseny realitzat amb el programa QuarkXPress,
els tipus Linotype Syntax i Linotype Syntax sc
i imprès sobre paper Clarex 1.27 Literatura Color 03 de 100 g/m²

© Wolfgang Streeck, 2017
© Traducció: Josep Ventura, 2017
© De la present edició Institució Alfons el Magnànim–
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació,
Diputació de València, 2017

Disseny de la coberta: Espai Paco Bascuñán
Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

ISBN: 978-84-7822-730-3
Dipòsit legal: V-2941-2017

Impressió  IMPREMTA
PROVINCIAL DE VALÈNCIA

Índex

Nota sobre el text	9
Introducció	11
1 Com acabarà el capitalisme?	65
2 Les crisis del capitalisme democràtic	95
3 Ciudadans com a clients: reflexions sobre la nova política de consum	119
4 L'apogeu de l'Estat consolidador europeu	139
5 Mercat i pobles: el capitalisme democràtic i la integració europea	171
6 Heller, Schmitt i l'euro	181
7 Per què l'euro divideix Europa?	195
8 Comentari sobre <i>Is Capitalism Compatible with Democracy?</i>, de Wolfgang Merkel	217
9 Com estudiar el capitalisme contemporani?	233
10 Sobre <i>Varieties of What? Should We Still Be Using the Concept of Capitalism?</i>, de Fred Block	261
11 La missió pública de la sociologia	271
Llista de figures	288
Índex onomàstic i analític	289

Nota sobre el text

A excepció de la introducció, tots els capítols d'aquest recull han estat publicats anteriorment: cinc dels 11 a la revista *New Left Review*, un com a document de debat a l'institut de recerca que vaig dirigir durant quasi dues dècades i la resta en diversos llibres i revistes. Els primers capítols aparegueren entre 2011 (capítol 2, basat en una conferència Max Weber a l'Institut Universitari Europeu de Florència) i 2015 (capítols 4, 6, 7 i 8). Dos foren escrits originalment en alemany, mentre que la resta els vaig escriure directament en anglès. Malgrat l'ajuda dels editors, d'una competència excel·lent, he de reconèixer que aquesta circumstància es fa notar massa sovint.

Els capítols inclosos en el present volum tenen una cosa en comú: són el fruit del meu esforç continuat per comprendre les implicacions de la crisi financera del 2008 per a les ciències socials i la teoria sociològica, en especial la macrosociologia política i la seua relació amb l'economia política. Això és el que explica que es repetisquen determinats temes, amb el consegüent encavalcament entre capítols. Eliminar aquesta superposició hauria malmès la integritat dels capítols i, en última instància, hauria exigint que els refonguera per formar una monografia sistemàtica. Això no només hauria canviat el propòsit del llibre –que és justament presentar al lector diferents articles de temàtica comuna en un sol volum–, sinó que també hauria sobrepassat tant les meues actuals competències teòriques com el temps de què dispose.

Aquest volum versa principalment sobre la crisi duradora del capitalisme i la societat capitalista en el si del sistema global capitalista actual. El llibre té el propòsit d'inspirar un pensament més concret sobre la possible fi d'aquest sistema, en un futur no gaire llunyà, a conseqüència del desenvolupament de les seues contradiccions internes, malgrat la manca d'un règim alternatiu per substituir-lo. La Introducció es pot interpretar com un desenvolupament i complement del capítol 1, que donà títol al llibre. El capítol 2 fonamenta els dos anteriors, mentre que el capítol 3 aborda algunes de les fonts d'estabilitat aparent del que podria ser una «societat aprimada» emergent de caràcter neoliberal. Els capítols del 4 al 8 aborden de diferents mane-

res les relacions canviants entre el capitalisme i la democràcia, com exemplifica l'evolució de les institucions de la Unió Europea, en el seu paper d'intermediàries entre el capitalisme global i els Estats-nació europeus. Finalment, els capítols 9, 10 i 11 escometen allò que considere que són els deures que ha de fer la sociologia d'avui si vol recuperar la seua capacitat d'explicar les dinàmiques de la societat contemporània i la seua transformació continuada, d'una importància capital.

WOLFGANG STREECK, Colònia, 6 d'abril del 2016

Introducció

Capitalisme: mort i vida després de la mort

El capitalisme sempre ha estat una formació social improbable, plena de conflictes i contradiccions i, per tant, també en un estat permanent d'instabilitat i flux; molt condicionat, doncs, per esdeveniments i institucions sustentadors històricament contingents, precaris i limitadors. La societat capitalista es podria descriure breument com una societat «de progrés», en el sentit d'Adam Smith¹ i la Il·lustració, una societat que ha associat el seu «progrés» a una producció i acumulació contínua i il·limitada de capital productiu, fruit de la conversió, gràcies a la mà invisible del mercat i la mà visible de l'Estat, del vici privat de la cobdícia material en un benefici públic.² El capitalisme promet un creixement infinit de la riquesa material mercantilitzada en un món finit, associant-se a la ciència i tecnologia modernes, convertint la societat capitalista en la primera societat industrial i expandint sense fi els mercats lliures (en el sentit de competitius i de risc) alhora que es beneficia d'un Estat hegemònic que li serveix de base i de les seues polítiques d'obertura de mercats, tant a escala nacional com internacional.³ En tant que versió de la societat indus-

1 Adam Smith, *Indagació sobre la naturalesa i les causes de la riquesa*, Barcelona: Edicions 62, 1991.

2 Bernard de Mandeville, *La falla de les abelles*, Barcelona: Edicions 62, 1989.

3 Les definicions del capitalisme són abundoses i tendeixen a ser elaborades i eclèctiques, en el sentit que són compostes de combinacions variables de determinades característiques. No cal analitzar-les en detall en aquestes pàgines. Les diverses definicions analitzen diferents elements de la configuració capitalista, d'acord amb les preocupacions o les ideologies personals de cada autor. Reflecteixen també les diferents fases en l'evolució de la bèstia, amb la qual cosa en posen en relleu el dinamisme. Per una mostra, vegeu Sombart: «El capitalisme és un sistema econòmic caracteritzat, de manera notable, pel predomini del "capital" [...] [Un]

sistema econòmic consisteix en un mode unitari de satisfer les necessitats materials, impulsat per una intenció definida, regulat i organitzat d'acord amb un pla definit i que aplica un saber tècnic definit» (Werner Sombart, «Capitalism». En Johnson, Alvin, i Edwin Seligman, eds., *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 3, Nova York: Macmillan, 1930, p. 196); Weber: «Hi ha capitalisme sempre que la satisfacció industrial de les necessitats d'un grup humà s'efectua mitjançant el mètode de l'empresa, independentment de les necessitats en qüestió; més en concret, una explotació racionalment capitalista és aquella amb comptabilitat de capital, és a dir, una empresa que determina la seua capacitat de ser rendible mitjançant la comptabilitat actual i fent balanços» (Max Weber, *General Economic History*, New Brunswick, Nova Jersey: Transaction Publishers, 2003

trial, la societat capitalista es distingeix perquè el capital productiu col·lectiu s'acumula en mans d'una minoria dels seus membres, que gaudeixen del privilegi legal, encarnat en el dret a la propietat privada, de disposar del dit capital com creguen convenient, encara que siga deixant-lo marcir o transferint-lo a l'estranger. Això comporta, per exemple, que la gran majoria dels membres d'una societat capitalista hagen de treballar sota la direcció, tot i que mediada, dels propietaris de les eines que els calen i en els termes establerts per aquests propietaris privats, desitjosos de maximitzar el ritme de creixement del seu capital. Motivar els no propietaris per fer això (treballar de valent i amb diligència en interès dels propietaris) requereix dispositius enginyosos (bastons i pastanagues dels tipus més diversos i d'eficàcia sempre incerta) que cal reinventar de continu a mesura que el progrés capitalista els deixa antiquats.

Les tensions i les contradiccions dins la configuració política-econòmica capitalista fan omnipresent la possibilitat del col·lapse estructural i la crisi social. En el capitalisme contemporani, cal assegurar l'estabilitat econòmica i social davant del teló de fons de la inestabilitat sistèmica⁴ producte de la competició i l'expansió, una funció d'equilibris de desenllaç sempre incert. Que reïska depèn, entre altres coses, de l'aparició oportuna d'un nou paradigma tecnològic o del desenvolupament de necessitats i valors socials que complementen els requisits canviants del creixement econòmic continuat. Per exem-

[1927], p. 275); Schumpeter: «El capitalisme és aquella forma d'economia basada en la propietat privada en la qual s'innova gràcies al diner prestat, la qual cosa, implica, en general, tot i que no per lògica necessària, la generació de crèdit» (Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles*, vol. 1, Filadèlfia, Filadèlfia: Porcupine Press, 1982 [1939], p. 223); Keynes: «[...] [considero que] les característiques essencials del capitalisme són la dependència envers una intensa crida a l'enriquiment monetari i els instints d'enriquiment monetari de les persones com a principal força motivadora de la maquinària econòmica» (John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire: The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. 9, Londres: Macmillan Press Ltd, 1972 [1931], 293). Quant a Marx, Chiapello, en un article molt entenimentat, sosté que l'autor mai no va emprar aquest concepte (Eve Chiapello, «Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism», *Critical Perspectives on Accounting*, vol. 18, núm. 3, pp. 263-296; vegeu també Ivan Tibor Berend, «Capitalism». En Smel-

ser, Neil, i Paul Balthes, eds., *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, vol. 3, Amsterdam: Elsevier, 2001, pp. 1454-1459; Jürgen Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*, Munic: Verlag C. H. Beck 2013): «el sistema capitalista, tal com [Marx] el definí, és més o menys igual que el capitalisme de Sombart i Weber, si més no quan aquests en fan una definició crítica. El que resulta irònic és que Marx [...] mai no esmenta, si és que ho fa, la comptabilitat, a diferència de Sombart i Weber. No obstant això, sens dubte Marx coneixia millor les pràctiques de comptabilitat de la seua època que els dos sociòlegs alemanys posteriors» (Chiapello, «Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism», p. 293). Al seu torn, Sombart sostenia que Marx, «que pràcticament havia descobert el fenomen, només definia determinats aspectes del capitalisme en funció de les necessitats del moment» (Sombart, «Capitalism», p. 195).

⁴ William H. Sewell Jr., «The Temporalities of Capitalism», *Socio-Economic Review*, vol. 6, 2008.

ple, una societat capitalista ha d'aconseguir calmar l'ubic temor de la immensa majoria dels seus integrants a veure's exclosos del procés productiu (per una reestructuració econòmica o tecnològica): cal que la faça acceptar una distribució molt desigual de la riquesa i el poder generats per l'economia capitalista i la faça creure en la legitimitat del capitalisme com a ordre social. Per aconseguir-ho, calen disposicions institucionals i ideològiques complicades i de fragilitat inevitable. Es pot dir el mateix de la conversió dels *treballadors insegurs* –la inseguretat dels quals es manté perquè esdevinguen treballadors obedients– en *consumidors confiats* que complisquen les seues obligacions de consumisme social fins i tot davant de la incertesa fonamental dels mercats laborals i l'ocupació.⁵

Atenent la inestabilitat inherent a les societats modernes fonamentades i conformades dinàmicament per l'economia capitalista, no sorprèn que les teories del capitalisme, des de la invenció del concepte a principis del segle XIX a Alemanya⁶ i a mitjans del mateix segle a Anglaterra,⁷ també fossen teories de la crisi. No és quelcom aplicable només a Marx i Engels, sinó també a autors com Ricardo, Mill, Sombart, Keynes, Hilferding, Polanyi i Schumpeter: tots ells preveien que, abans de morir, veurien el final del capitalisme.⁸ El que varia

5 Colin Crouch, «Beyond the Flexibility/Security Trade-Off: Reconciling Confident Consumers with Insecure Workers», *British Journal of Industrial Relations*, vol. 50, núm. 1, pp. 1-22.

6 Ingomar Bog, «Kapitalismus». En: Albers, Willi, et al., eds., *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft (HdWW)*, Stuttgart: Gustav Fischer, 1988, pp. 418-432.

7 R. M. Hartwell i Stanley L. Engerman, «Capitalism». En: Mokyr, Joel, ed., *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, vol. 1, Nova York: Oxford University Press, 2003, pp. 319-325.

8 Aquest fet es reflecteix en les perioditzacions de la història del capitalisme que solen fer els teòrics en la matèria. Per tant, Sombart distingeix entre el capitalisme «primerenc» (dels mercaders), l'«alt» capitalisme (industrial) i el «baix» capitalisme (pertanyent a les dècades de 1920 i 1930). Per Hilferding, la transició que observà durant els seus temps (des d'un capitalisme liberal cap a un d'organitzat i des d'un capitalisme industrial cap a un de financer) era en realitat una transició que reemplaçava el capitalisme per una altra cosa. Marx i Engels, com més tard Rosa Luxemburg, esperaven veure la revolució socialista abans de morir.

Polanyi creia haver vist el final del capitalisme, que hauria coincidit amb el final de la Segona Guerra Mundial. La denominada Escola de Frankfurt situà el «capitalisme tardà» (*Spätkapitalismus*) en la dècada dels setanta, substituït del capitalisme liberal o capitalisme de lliure mercat després de 1945. Schumpeter estava segur ja en 1918 que arribaria un moment en què «el capitalisme [hauria] culminat la seua tasca i existiria una economia que [s'hauria] sadollat de capital i [hauria] sigut racionalitzada de cap a cap pels cervells empresarials. Solament llavors [seria] possible mirar amb calma cap a aquesta inevitable disminució del desenvolupament merament econòmic, que és inherent al socialisme, perquè socialisme significa alliberar la vida de l'economia i de l'alienació de l'economia. I aquesta hora encara no ha tocat. [...] Tanmateix, l'hora tocarà. A poc a poc l'empresa privada perdrà el seu significat social a través del desenvolupament de l'economia i de la subsegüent expansió de l'esfera de simpatia social. Ja en podem veure els signes. [...]» (Schumpeter, «The Crisis of the Tax State». En: Swedberg, Richard, ed., *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton, Nova Jersey: Princeton University Press, 1991 [1918], p. 131.

segons el moment i les premisses teòriques de cada autor és quin tipus de crisi espera que acabe amb el capitalisme: les teories estructuralistes sobre la fi per sobreproducció, el subconsum o la caiguda de la taxa de benefici (Marx), coexistien amb prediccions d'una saturació de les necessitats i els mercats (Keynes), una creixent resistència a una major mercantilització de la vida i la societat (Polanyi), un esgotament de la disponibilitat de noves terres i nova mà d'obra per colonitzar, tant en sentit literal com figurat (Luxemburg), l'estancament tecnològic (Kondratieff), l'organització financera-política de corporacions monopolístiques que posen fi als mercats liberals (Hilferding), la supressió burocràtica de l'emprenedoria amb l'ajuda d'una universal *trahison des clerics* (traïció dels intel·lectuals) (Weber, Schumpeter i Hayek), etc.⁹

A pesar que cap d'aquestes teories no es verificà com s'imaginava, la majoria tampoc no eren del tot falses. De fet, la història del capitalisme contemporani es podria descriure com una successió de crisis a les quals sobrevisqué només a canvi de transformacions profundes en les seues institucions econòmiques i socials, que l'han salvat de la fallida de maneres imprevistes i sovint involuntàries. Des d'aquesta perspectiva, el fet que pervisca l'ordre capitalista pot semblar menys impressionant que el fet mateix que haja estat tan sovint a la vora d'esfondrar-se i que haja hagut de canviar contínuament, sovint en funció d'un suport exogen contingent que era incapaç de generar endògenament. El fet que, fins avui, el capitalisme haja aconseguit sobreviure a totes les prediccions de la seua mort imminent no significa necessàriament que sempre ho pugua fer; no en tenim proves inductives i no podem descartar la possibilitat que, la pròxima volta, no aparega la cavalleria que el capitalisme necessite en aquell moment.

Una breu recapitulació de la història del capitalisme modern serveix per il·lustrar aquest aspecte.¹⁰ El capitalisme liberal del segle XIX s'enfrontà a un moviment obrer revolucionari que calgué domar políticament amb una combinació complexa de repressió i cooptació, incloses la participació en el poder democràtic i la reforma social. A principis del segle XX el capitalisme fou posat a les ordres dels interessos nacionals en guerres internacionals, de manera que es va convertir en un bé d'interès general sota els règims planificadors d'una

9 Per a un bon resum, per bé que lleugerament tendencios, sobre les prediccions anteriors sobre el «final del capitalisme», vegeu Hartwell i Engerman, «Capitalism».

10 No cal entrar en el debat interminable sobre quan començà el capitalisme. La resposta més probable diu que durant el

segle XVII, tot i que és possible que el capitalisme *modern* o el capitalisme com a *sistema social* o com a *societat* no hagen nascut fins a associar-se amb la ciència i la tecnologia, als inicis de la industrialització, és a dir, a finals del segle XVIII. Vegeu, entre d'altres, Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*.

nova economia de guerra, ja que la propietat privada i la mà invisible del mercat semblaven insuficients per garantir la provisió de les capacitats col·lectives que els països necessitaven per imposar-se en les confrontacions internacionals. Després de la Primera Guerra Mundial, la restauració de l'economia liberal-capitalista no fou capaç de produir un ordre social viable i va cedir gran part del món industrial al comunisme o el feixisme, mentre que al nucli de països del que esdevindria el capitalisme liberal «occidental» donà pas gradualment, des de la Gran Depressió, a un capitalisme keynesià administrat per l'Estat. Fou el punt de partida del capitalisme de l'estat de benestar democràtic de les tres dècades de postguerra, que, vistes amb perspectiva, conformen l'únic període en què el creixement econòmic i l'estabilitat social i política (assolida mitjançant la democràcia) coexistiren en un sistema capitalista, si més no en el món de l'OCDE, on el capitalisme va ser honrat amb l'epítet d'«avançat». Tanmateix, durant la dècada dels setanta,¹¹ el que a posteriori s'ha denominat «l'acord de post-guerra» del capitalisme social-democràtic es començà a desintegrar, primer d'una manera gradual i imperceptible, però després cada vegada amb una major profusió de crisis successives i de gravetat creixent tant en l'economia capitalista com en les institucions en les quals s'inseria (és a dir, les que el sostenien i el contenien alhora). Fou el període d'intensificació de les crisis i de transformació profunda per la qual el «capitalisme tardà» (per la impressionant descripció de Werner Sombart durant la dècada de 1920)¹² donà pas al neoliberalisme.

11 N. del T. Al llarg del text, totes les referències a les dècades dels «seixanta», «cinquanta», «setanta», «vuitanta» i «noranta» parlen del segle xx.

12 Per fer-se una idea de la magnitud del canvi de rumb que tingué lloc, tot i que gradual i, per tant, imperceptible durant molt de temps, vegeu el model de Sombart sobre la «forma de la vida econòmica» sota el «capitalisme tardà»: «La llibertat de restriccions externes que caracteritzà el període de capitalisme ple deixa pas, en el període del capitalisme tardà, a un increment del nombre de restriccions, fins que el conjunt del sistema deixa de ser lliure per a ser regulat. Algunes d'aquestes regulacions són autoimposades, com ara la burocratització de la gestió interna i el sotmetiment a les decisions col·lectives de les associacions sectorials, les juntes reguladores de la moneda, els càrtels i altes organitzacions similars. D'altres són aplicades per l'Estat, com la regulació de les fàbriques, la seguretat social

i la regulació de preus. Finalment, hi ha les regulacions imposades pels treballadors, com els consells obrers i els acords sectorials. La relació entre patró i empleat esdevé pública i oficial. La condició de l'assalariat s'acosta a la d'un empleat de l'Estat: la seua activitat la regulen normes de caràcter quasi públic, la seua tasca es desenvolupa d'una manera semblant a la del funcionari (sense hores extraordinàries) i el seu sou es determina per factors extraeconòmics i no comercials. L'escala salarial oscil·lant d'abans deixa pas a la seua antítesi: un salari digne, expressió de la mateixa escala salarial dels funcionaris. En cas d'atur, el treballador segueix cobrant i, en cas de malaltia o en jubilar-se, rep una pensió com un empleat de l'Estat. [...] De manera generalitzada, la flexibilitat dóna pas a la rigidesa [...]» («Capitalisme», p. 207). Llegir Sombart ens convenç que el terme «neoliberalisme», aplicat al període actual de desenvolupament del capitalisme, té molt i molt de sentit.

Una nova cara de la teoria de la crisi

Després del punt d'inflexió que ha estat la crisi del 2008, torna a estar en voga la reflexió crítica, i sobre la teoria de la crisi, en relació amb les perspectives del capitalisme i la seua societat. *El capitalisme té futur?* és el títol d'un llibre publicat el 2013 per cinc científics socials excel·lents: Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian i Craig Calhoun. A part de la introducció i la conclusió, d'autoria col·lectiva, els autors presenten els seus punts de vista en capítols separats, quelcom difícil d'evitar per la disparitat de les seues opinions. En tot cas, tots cinc comparteixen la convicció que, com afirmen en la introducció,

ens espera alguna cosa grossa: una crisi estructural molt més gran que la recent Gran Recessió, que, retrospectivament podria semblar només el pròleg d'un període de conflictes i transformacions més profunds.¹³

Regna, però, el desacord sobre quin factor està causant aquesta crisi i com acabarà. En tot cas, tractant-se d'autors d'aquesta entitat, la manca de consens és més prompte un signe de les múltiples incerteses i possibilitats inherents a l'actual condició de l'economia política capitalista.

Per fer una panoràmica de les diferències entre els principals teòrics a l'hora d'intentar imaginar avui el futur del capitalisme, dedicaré un espai considerable a revisar les perspectives i prediccions presentades en el llibre. Probablement, la teoria de Wallerstein (pp. 9-35) sobre la crisi resulta convencional en comparació amb d'altres. L'autor situa el capitalisme contemporani en el punt baix del cicle de Kondratieff (Kondratieff B), sense perspectives d'un nou cicle ascendent (Kondratieff A). S'explica que és conseqüència d'una «crisi estructural» iniciada la dècada dels setanta, a conseqüència de la qual els «capitalistes ja no consideren que el capitalisme els resulte convenient». Es plantegen dues causes generals: la primera, un conjunt de tendències a llarg termini que «posen fi a l'acumulació indefinida de capital»; l'altra, la desaparició, després de la «revolució mundial de 1968», del «domini dels liberals centristes de la geocultura» (p. 21). Les tendències estructurals inclouen l'esgotament de les terres verges i la consegüent necessitat d'una tasca de reparació mediambiental, l'agreujament dels casos de manca de recursos i una creixent necessitat d'infraestructura pública. Tot això costa diners, com també

13 Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian i Craig Calhoun, *Does Capitalism Have a Future?*,

Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 1-2.

ho fa la pacificació d'una massa en expansió de treballadors i aturats descontents. Quant a l'hegemonia mundial, Wallerstein assenjala el que considera el declivi final de l'ordre mundial dominat pels Estats Units, tant en termes militars i econòmics com ideològics. Els costos creixents de fer negoci, combinats amb la manca d'un ordre mundial sòlid, fan impossible la restauració d'un sistema mundial capitalista estable. Per contra, Wallerstein preveu un

agreujament progressiu de l'estancament del sistema. Aquest estancament comportaria un agreujament creixent de les seues fluctuacions, que faria encara menys fiables les prediccions a curt terme, tant econòmiques com polítiques. La qual cosa agreujaria, al seu torn [...] els temors i l'alienació de la població. Es tracta d'un cicle negatiu (p. 32).

Wallerstein preveu un futur pròxim marcat per una confrontació política mundial entre defensors i detractors de l'ordre capitalista, en aquests termes tan suggestius: «entre les forces de Davos i les de Porto Alegre». Es prepara la seua batalla final «sobre el sistema que el succeirà» (p. 35). Segons Wallerstein, el desenllaç d'aquest procés és imprevisible, però podem «estar segurs que un bàndol o l'altre guanyarà en les pròximes dècades i s'instaurarà un sistema mundial (o un conjunt de sistemes mundials) raonablement estable».

Molt menys pessimista (o menys optimista des de la perspectiva dels que voldrien la fallida del capitalisme) és Craig Calhoun, que veu perspectives de reforma i renovació en el que, també ell, considera una crisi profunda i potencialment final (pp. 131-161). Calhoun parteix de la base que encara hi ha temps per a una intervenció política per salvar el capitalisme, com n'hi ha hagut abans, potser amb l'ajuda d'una «facció de capitalistes prou il·lustrats» (p. 2). Tanmateix, també considera possible una «economia socialista centralitzada» o, encara més, un «capitalisme estatal com el xinès»: «Els mercats poden existir en un futur tot i el declivi dels modes específicament capitalistes de propietat i finances» (p. 3). Calhoun és molt reticent a fer prediccions, molt més que Wallerstein (per a un resum del seu punt de vista, vegeu les pàgines 158-161). El seu capítol presenta una llista de contradiccions internes i possibles distorsions externes que amenacen l'estabilitat del capitalisme, a més d'apuntar un ventall ampli de desenllaços alternatius. Com Wallerstein, Calhoun atribueix una importància especial al sistema internacional, en el qual preveu el sorgiment d'una pluralitat de règims politicoeconòmics més o menys capitalistes, amb els consegüents problemes i deficiències en termes de coordinació i competició. Malgrat que no descarta un

col·lapse a gran escala i més o menys simultani dels mercats capitalistes [...], que no només desembocaria en un trasbals econòmic, sinó que també derrocaria les institucions polítiques i socials (p. 161),

Calhoun creu en la possibilitat que els Estats, les corporacions i els moviments socials restablisquen una governança efectiva de cara a una renovació transformadora del capitalisme. En les seues paraules:

L'ordre capitalista és un sistema molt complex i a gran escala. Els esdeveniments dels darrers 40 anys han pertorbat profundament les institucions que mantenien relativament ben organitzat el capitalisme durant el període de postguerra. Els esforços per reparar o substituir el sistema el canviaran, de la mateixa manera que ho poden fer unes noves tecnologies o unes noves pràctiques empresarials i financeres. Fins i tot una renovació reeixida del capitalisme el transformarà [...]. La qüestió és si el canvi serà adequat per gestionar els riscos sistèmics i aplacar les amenaces externes. I si no és així, patirem una devastació generalitzada abans que no aparega un nou ordre? (p. 161).

Michael Mann («The End May Be Nigh, But for Whom?», pp. 71-97) és encara més escèptic sobre el futur del capitalisme. Mann comença recordant als seus lectors que en el seu

model general de societat humana, [no] concep les societats com sistemes sinó com xarxes d'interacció múltiples i encavalcades; d'aquestes xarxes, quatre són les més importants: les que engloben les relacions ideològiques, econòmiques, militars i de poder polític. S'hi pot afegir una cinquena xarxa, la de les relacions geopolítiques. [...] [Mann continua:] Cada una d'aquestes quatre o cinc fonts de poder pot tenir una lògica interna o una tendència a desenvolupar-se, de manera que es podrien identificar tendències cap a l'equilibri, cicles o contradiccions dins del capitalisme, de la mateixa manera que es podrien identificar tendències comparables dins de la resta de fonts de poder social (p. 72).

Mann assenyala que les interacciones entre xarxes són freqüents, però no sistemàtiques, és a dir, que

una volta reconeixem la importància d'aquestes interaccions ens trobem en un món més complex i incert, en el qual el desenvolupament del capitalisme, per exemple, rep també la influència de les ideologies, les guerres i els Estats (p. 73).

Mann hi afegeix la possibilitat d'un desenvolupament desigual en l'espai geogràfic i la probabilitat que el comportament irracional

interferisca amb els càlculs racionals basats en els interessos (inclòs l'interès per sobreviure). Per posar de manifest la importància dels esdeveniments contingents i els cicles aliens als previstos pel model històric de Wallerstein-Kondratieff, Mann analitza la Gran Depressió de la dècada de 1930 i la Gran Recessió del 2008. Tot seguit, passa a mostrar la projecció de futur del seu enfocament, pel que fa, primer, a l'hegemonia dels EUA i, després, als «mercats capitalistes».

Quant a la primera, Mann (pp. 83-84) presenta la llista habitual de punts febles dels Estats Units, tant nacionals com internacionals, des del declivi econòmic fins a l'anomia política i unes forces armades cada volta menys eficaces, i que «podrien fer caure els Estats Units», malgrat que «no ho podem saber del cert». Encara que l'hegemonia dels EUA arribés a la fi, «no necessàriament causaria una crisi sistèmica del capitalisme». Per contra, el que podria succeir és un desplaçament del poder econòmic «des del vell Occident a la resta del món que es desenvolupa amb èxit, inclosa la major part d'Àsia». En conseqüència, el poder econòmic quedaria repartit entre els Estats Units, els BRICS (tots o alguns) i la Unió Europea, de manera que a «mitjà termini és probable que el capitalisme siga més estatista» (p. 86). Quant als «mercats capitalistes» (pp. 86-87), Mann considera, malgrat Wallerstein, que la terra per conquerir i la demanda per descobrir i inventar permeten encara un creixement tant extensiu com intensiu. Així mateix, pot ser que en qualsevol moment apareguen solucions tecnològiques per a tot tipus de problemes i, en tot cas, si li «ha arribat l'hora» a algú és a la classe treballadora i el socialisme revolucionari, més que no pas al capitalisme. De fet, si les taxes de creixement hagueren de caure com alguns prediuen, el resultat seria un capitalisme de creixement lent i estable, amb els consegüents i considerables avantatges per al medi ambient. En aquest escenari,

el futur probable de l'esquerra és, com a molt, en el reformisme socialdemòcrata o liberal. Els patrons i els treballadors seguiran enfrontant-se per les injustícies rutinàries del treball capitalista, [...] en una lluita que probablement desembocarà en el compromís i la reforma [...].

Malgrat tot, Mann conclou amb un to notablement menys optimista i planteja dues grans crisis que considera possibles (una de les quals, probable). Es tracta de crisis que patiria el capitalisme, però no crisis del capitalisme o només del capitalisme, ja que el capitalisme només podria morir a conseqüència de la destrucció de tota civilització humana. L'un d'aquests escenaris el causaria la guerra nuclear, en un episodi d'irracionalitat humana col·lectiva; l'altre, una catàstrofe ecològica produïda per una «escalada del canvi climàtic». En el

segon cas (pp. 93 i ss.), el capitalisme figura entre els tres «trionfs de l'època moderna» que resulten insostenibles en termes mediam-bientals, juntament amb l'Estat-nació i els «drets del ciutadà» definits com els drets a un consum il·limitat. «Cal posar fre a tots tres triomfs pel bé d'un futur força abstracte, la qual cosa és potser demanar massa, potser quelcom d'impossible» (p. 95). Tot i que la catàstrofe ecològica estaria relacionada amb el capitalisme, seria el resultat d'una «cadena causal que va més enllà [d'aquest sistema econòmic]» (p. 97). No obstant això, «les decisions polítiques són molt rellevants» i «la humanitat pot triar lliurement, en principi, entre uns escenaris futurs millors o pitjors, de manera que el futur, en última instància, no es pot predir» (p. 97).

La teoria més agosarada sobre la crisi del capitalisme és la que proposa Randall Collins (pp. 37-69), que la defineix encertadament com una «versió descarnada d'una idea fonamental que Marx i Engels ja havien formulat durant la dècada de 1840» (p. 38). Aquesta idea, tal com l'adapta Collins, planteja que el capitalisme pateix «una deficiència estructural a llarg termini», que és, «el desplaçament de la mà d'obra en favor de la maquinària, per raons tecnològiques» (p. 37). Collins assumeix sense embuts un enfocament estrictament estructuralista (inclús més estructuralista que el de Wallerstein) i el seu determinisme tecnològic monofactorial. De fet, Collins està convençut que el «desplaçament tecnològic del treball» haurà posat fi al capitalisme, amb violència revolucionària o sense, cap a mitjans del present segle, amb més rapidesa i certesa que un hipotètic esfondrament per la crisi ecològica (en principi igual de destructiva i definitiva), abans que no hi posen fi les bombolles financeres, comparativament més difícils de predir. L'estructuralisme tardomarxista de Collins rep la denominació de «descarnat», entre altres coses, perquè, a diferència de Marx amb el seu teorema d'un declivi secular de la taxa de beneficis, Collins no arriba a moderar la seua predicció amb una llista de factors que la contraresten,¹⁴ perquè considera que el capitalisme s'ha quedat ja sense cap salvavides que en retarden la caiguda, com en el passat. Collins sí que admet el paper que Mann i Calhoun atribueixen a les influències «weberianes» i no marxianes sobre el curs de la història, però només com a forces secundàries que modifiquen la manifestació concreta de la tendència estructural fonamental i inexorable que

14 El que Marx, a *Capital* (vol. 3), denomina *entgegenwirkende Ursachen*, en el context de la «lleï de la tendència descendent de la taxa de beneficis» (cap. 13 i ss., en l'original en alemany, Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie*, Dritter Band,

Berlin: Dietz Verlag, 1966 [1894]). En realitat, Collins sí que aborda alguns factors compensadors, que denomina «escapatòries», però només per mostrar que no són eficaces o que ja han deixat d'ésser-ho. Ho aborde més endavant.

impulsa la història del capitalisme, des de la seua base. Per tant, la desigualtat en el desenvolupament de les diferents regions del món, les dimensions de conflicte no relacionades amb el capitalisme i les pressions bèl·liques i ecològiques poden accelerar o no la crisi del mercat laboral i el sistema d'ocupació capitalistes, però no la poden aturar ni evitar.

En què consisteix una crisi exactament? Per bé que la tecnologia reemplaça gradualment la mà d'obra des de ja fa dos segles, gràcies a l'auge de la tecnologia de la informació i, en un futur molt pròxim, de la intel·ligència artificial, aquest procés està assolint a hores d'ara el seu apogeu, si més no en dos sentits: en primer lloc, s'ha accelerat enormement; i, en segon lloc, després d'haver destruït la classe treballadora fabril durant la segona meitat del segle xx, ara està assolant i a punt de destruir també la classe mitjana. És a dir, com abor-daré més endavant, es pot considerar que la nova petita burgesia –la veritable abanderada de l'estil de vida neocapitalista i neoliberal de «treballar de valent i divertir-se fort», de consumisme combinat amb ambició professional– constitueix el fonament cultural indispensable de la societat capitalista contemporània. El que Collins preveu és una ràpida apropiació de les tasques de programació, direcció, gestió, administració i educació per una maquinària prou intel·ligent, fins i tot, per dissenyar i crear més maquinària i encara més avançada. L'*electronització* farà a la classe mitjana el que la mecanització ha fet a la classe treballadora, però encara més ràpidament. El resultat serà un atur d'entre el 50 i el 70 % cap a mitjan segle, que afectarà aquells que tenien l'esperança que una educació costosa, un rendiment disciplinat al lloc de treball i l'acceptació d'uns salaris estancats o en declivi els permetria evitar l'atur que assolava les classes treballadores. Qui s'apropriaria dels beneficis seria «una exigua classe capitalista de propietaris de robots» que esdevindria d'una riquesa incommensurable. La contrapartida per a aquesta classe seria, no obstant això, que cada volta seria més comú que els seus productes «no es pogueren vendre perquè serien massa poques les persones amb prou ingressos per comprar-los». «Extrapolant aquesta tendència subjacent», escriu Collins, «Marx i Engels van predir l'esfondrament del capitalisme i la seua substitució pel socialisme» (p. 39), que és la mateixa predicció que Collins fa seua.

El més original de la teoria de Collins arriba quan explica per què és ara, que el desplaçament tecnològic és a punt d'acabar amb el capitalisme, i no abans, que sempre ha fracassat. Seguint els passos de Marx, Collins enumera cinc «escapatòries» que fins ara havien salvat el capitalisme de l'autodestrucció i, tot seguit, mostra per què ja no el podran salvar mai més. La llista inclou el creixement de noves ocu-

pacions i de sectors sencers que compensen la reducció de l'ocupació motivada pel progrés tecnològic (l'ocupació en la intel·ligència artificial serà mínima, especialment una volta els robots comencen a dissenyar i fabricar altres robots); l'expansió dels mercats (que aquesta vegada serà de mercats laborals en ocupacions de classe mitjana, unificats a escala mundial per la tecnologia de la informació i que permetran una competència d'àmbit planetari entre persones amb estudis que busquen faena); el creixement de les finances, com a font de renda («especulació») i també com a indústria (que possiblement no puga compensar la pèrdua de llocs de treballs causada per la nova tecnologia ni la pèrdua d'ingressos causada per l'atur, en certa mesura també perquè la computerització farà sobrats els treballadors en amplis sectors del propi sector financer); l'ocupació al sector públic que reemplaça la del sector privat (improbable per la crisi fiscal de l'Estat i que, en última instància, requeriria un «enderrocament revolucionari del sistema de propietat» [p. 51]); i l'ús de l'educació com a reserva per retardar la recerca d'ocupació de la mà d'obra, el que constitueix una forma de «keynesianisme ocult» i genera «inflació de qualificacions» i «inflació de títols» (que segons Collins seria la via més probable, malgrat que, finalment, resultaria tan fútil com les altres, per la desmoralització en les institucions educatives i els problemes de finançament, tant públic com privat).

Amb les cinc escapatòries tancades, la societat no té cap manera d'evitar que el capitalisme genere un desplaçament accelerat del treball per causes tecnològiques i les consegüents i greus desigualtats econòmiques i socials. Collins conclou que algun tipus de socialisme haurà de reemplaçar el capitalisme. L'autor no concreta quin rostre adoptarà aquest socialisme ni què l'acompanyarà o el succeirà, i roman igual d'indecís sobre quina forma precisa tindrà la transició. El canvi serà revolucionari, sí, però no es pot saber per endavant si el que posarà fi al capitalisme serà una *revolució social violenta* o una *revolució institucional pacífica* guiada per un lideratge polític. Uns impostos considerables sobre els més rics, per finançar un increment de l'ocupació pública, o bé una renda bàsica garantida per a tothom, amb una distribució igualitària i un racionament estricte de les molt limitades hores de treball, a l'estil keynesià i per vies més o menys dictatorials.¹⁵ Som lliures d'especular a aquest respecte, ja que el «marxisme descarnat» de Collins no formula prediccions sobre quin tipus de societat sorgirà un cop el capitalisme s'haja esgotat. Només hi ha una certesa: el capitalisme acabarà i ho farà molt abans del que podíem esperar.

15 John Maynard Keynes, «Economic Possibilities for our Grandchildren». En: Key-

nes, John Maynard, *Essays in Persuasion*, Nova York: W. W. Norton & Co., 1963 [1930].

En la resta de capítols del llibre, el que s'aparta un xic de la norma és l'aportació de Georgi Derluguian, que presenta un fascinant relat des de dins del declivi i la caiguda final del comunisme i, en particular, del comunisme soviètic (pp. 99-129). És un capítol interessant perquè especula sobre les diferències i els possibles paral·lelismes amb una potencial fi del capitalisme. Quant a les diferències, Derluguian dóna molta importància al fet que el comunisme soviètic s'inscriguera, des de ben prompte, en la «geopolítica hostil» (p. 110) d'un «sistema mundial capitalista» (p. 111). Per això el seu destí estava vinculat inextricablement al de la Unió Soviètica en qualitat d'Estat multinacional sobrecarregat en termes econòmics i estratègics. Aquest Estat resultà insostenible a llarg termini, en especial una volta acabat el despotisme estalinista. En aquells temps la particular estructura de classes del comunisme soviètic donà lloc a un compromís social nacional que, en clar contrast amb el capitalisme nord-americà, tenia un component d'inèrcia política i estancament econòmic. Com a resultat, es generà un malcontentament generalitzat en la nova generació d'elits culturals, tecnocràtiques i científiques socialitzades en l'era revolucionària de finals de la dècada dels seixanta. Així mateix, per l'excés de centralització, l'economia política estatalista del comunisme soviètic era vulnerable al separatisme regional i ètnic, mentre que el capitalisme mundial que l'envoltava proveïa als opositors ressentits i als aparàtxiks oportunistes amb un model prefabricat d'un ordre preferible, en el qual podrien integrar-se, en última instància, com a oligarques capitalistes fets a si mateixos.

El capitalisme contemporani, com és notori, depèn molt menys de la bona marxa geopolítica d'un sol Estat imperial, si bé cal no menystenir el paper dels Estats Units en aquest sentit. El més important és que el capitalisme no està exposat a la pressió d'un model polític i econòmic alternatiu, si partim de la premissa que en un futur previsible la doctrina econòmica islàmica no serà gens atractiva, ni tan sols i precisament per a les elits islàmiques (que estan profundament integrades en l'economia capitalista mundial), la qual cosa és clau. La dimensió en la qual tots dos sistemes es podrien arribar a aproximar és el seu desordre polític intern, engendrat pel declivi institucional i econòmic. La pèrdua de la «integritat territorial» de la Unió Soviètica, explica Derluguian, «debilità totes les institucions modernes i, en fer-ho, inhibí l'acció col·lectiva a quasi tots els nivells (a excepció de la família i les xarxes d'amistat). Aquest problema arribà al punt en què es perpetuava a si mateix» (p. 122).

Un dels efectes d'aquest procés fou que les elits reaccionaren «[més] amb pànic no pas amb violència directa» davant les «mobilitzacions civils massives, com durant la Primavera de Praga de 1968 i

el punt àlgid de la Perestroika l'any 1989», alhora que «els moviments insurgents [...] no van ser capaços d'aprofitar la gran desorganització en les files de les classes dominants» (p. 129). Per raons diverses i en diferents circumstàncies, una debilitat similar en la capacitat d'acció col·lectiva, a causa de la desinstitucionalització i la creació d'una incertesa comparable tant entre els defensors com entre els opositors del vell ordre, podria conformar una transició futura del capitalisme al post-capitalisme basada en l'enfrontament entre uns moviments socials fragmentats, d'un costat, i unes elits politicoeconòmiques desorientades, de l'altre.

El meu punt de vista s'inspira en tots aquests cinc autors, però se'n desmarca. Faig meu aquest ventall divers de teories precisament en l'aspecte que tenen en comú: en el capitalisme i la societat capitalista hi ha una crisi greu que indica que el capitalisme contemporani ha entrat en un període d'*indeterminació* profunda; un període en el qual *poden* ocórrer successos inesperats en qualsevol moment i durant el qual és legítim que els observadors entesos diferisquen sobre *què* succeirà, a causa de l'obsolescència històrica d'unes relacions causals que durant molt de temps havien estat vàlides. És a dir, la coexistència d'un consens sobre el fet de la crisi amb la diversitat d'explicacions sobre la seua naturalesa indica que les teories econòmiques i sociològiques tradicionals han perdut gran part de la seua capacitat de predicció. Com desenvoluparé amb major detall en els apartats següents, considere que aquest fet és tant el resultat com una de les causes de la destrucció de la capacitat d'acció col·lectiva en el transcurs del desenvolupament capitalista, que afecta tant el bàndol de Davos com el de Porto Alegre (en termes de Wallerstein) i que propicia un context social trufat de conseqüències involuntàries i imprevistes fruit d'una acció social dirigida a uns determinats objectius però que té efectes cada volta més imprevisibles.¹⁶

D'altra banda, en lloc de prendre un dels diferents escenaris de crisi i prioritzar-lo en detriment dels altres, sostinc que tots ells, o la majoria, es poden combinar en una diagnosi de *multimorbilitat*, fruit de diferents trastorns que coexisteixen i, normalment, es reforcen

16 Per a una visió més «optimista» de la indeterminació, vegeu Wallerstein *et al.* (*Does Capitalism Have a Future?*, p. 4): «El que ens dona esperança [...] és precisament el grau d'indeterminació política del nostre futur. La crisi sistèmica debilita i fa esclatar els límits estructurals, que, al seu torn, són l'herència de dilemes passats. [...] Una crisi capitalista profunda pot plantejar l'oportunitat de reorganitzar els afers de la huma-

nitat a escala planetària d'una manera que afavorisca la justícia social i un planeta més habitable.» Malgrat que coincidisc en el debilitament de les restriccions estructurals, desconec quin agent col·lectiu podria aprofitar aquest context. Considere que la indeterminació no sols és l'efecte de la polverització de la capacitat d'acció política durant la revolució neoliberal, sinó que, de retruc, l'agreja.

entre si. Com assenyalava a l'inici del present volum, el capitalisme sempre havia estat un ordre fràgil i improbable que, per sobreviure, depenia d'una tasca contínua de manteniment. Tanmateix, avui són massa les afeccions que han esdevingut agudes a la vegada, mentre que són massa els remeis que s'han esgotat o esvaït. En conseqüència, la fi del capitalisme es pot imaginar com una mort per mil ferides, per una miriada d'afeccions, cada una més intractable que l'anterior perquè caldrà tractar-les totes a la vegada. Com deixaré clar al llarg del llibre, no crec que cap de les forces amb potencial estabilitzador citades per Mann i Calhoun, ja es tracte del pluralisme del règim, de la diversitat regional i el desenvolupament desigual, de la reforma política o dels cicles de crisi independents, siga prou forta per neutralitzar la síndrome de febleses acumulades que arrossega el capitalisme contemporani. Sense una oposició efectiva ni un model substitutiu factible que estiga esperant el seu moment històric, l'acumulació de defectes del capitalisme, juntament amb la seua acumulació de capital, es pot considerar, en línia amb Collins,¹⁷ una dinàmica totalment endògena d'autodestrucció. És una dinàmica que segueix una lògica evolutiva que, a mesura que es desenvolupa, és condicionada per esdeveniments contingents i fortuïts, però que no la poden aturar; una dinàmica per la qual el capitalisme ha seguit una trajectòria històrica des dels seus inicis liberals fins a la gestió estatal i, més tard, fins al capitalisme neoliberal, que ha culminat, de moment, en la crisi financera del 2008 i les seues conseqüències.

Dit d'una altra manera, perquè continue el declivi del capitalisme no cal una alternativa revolucionària ni, sens dubte, un pla mestre que plantege una societat millor que desplaça el capitalisme. El capitalisme contemporani s'està esvaïnt tot sol, esfondrant-se a causa de contradiccions internes, en bona part a conseqüència d'haver vençut els seus enemics, els quals, com hem remarcat, sovint havien rescatat el capitalisme de si mateix forçant-lo a adoptar una nova forma. El que reemplaçarà el capitalisme després de la seua crisi final, que està en marxa, no serà el socialisme ni cap altre ordre social definit, sinó un *interregne* durador; és a dir, no el que Wallerstein definiria com un nou equilibri en el sistema mundial, sinó un període prolongat d'entropia social o desordre (i, precisament per això, un període d'incertesa i indeterminació). És un problema interessant per a la teoria sociològica: la possibilitat que una societat es convertisca, durant un període considerable de temps, en una *infrasocietat*, una *societat*

17 Mentre que Collins planteja una explicació monocausal, jo preveig que el capitalisme siga enderrocat per un conjunt o una

síndrome formats per causes més o menys relacionades.